

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות -

פרק שישי

ברכות הנהנין

סוגיה ד: ברכה על דבר מזיק

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ד: ברכה על דבר מזיק

*

רקע

למדנו בסוגיה הקודמת שעל שמן מברכים בורא פרי העץ. הגמ' דנה מהו המקרה שבו מברכים על שמן, והרי שמן אינו דבר שנאכל כפי שהוא, אלא רק כטיבול ותוספת למאכלים אחרים. אגב הדיון בשאלה זו עולים מהגמ' ומהראשונים עקרונות בשלושה נושאים: א. ברכה על דבר מזיק. ב. דיני עיקר וטפל. ג. ברכה על תרופה. בנושא הראשון נדון כעת, בנושא השני מיד לאחריו, הנושא השלישי קשור לגמרא בדף לח., ונדון בו שם.

מקורות

- א. גמ' לה:--לו. "גופא אמר רב יהודה אמר שמואל... דאית ליה הנאה מיניה בעי ברוכי"
- ב. רש"י ד"ה אוזוקיה מזיק [ד"ה ואין משלם חומש]
- רא"ה סוד"ה אמר רב יהודה, "ואי שתי ליה..."
- ג. רי"ף כה. "אמר רב יהודה אמר שמואל... ולא מברך עליה"
- רמב"ם הל' ברכות פ"ח ה"ב
- ד. שו"ע סי' רב סע' ד, ומשנה ברורה סקכ"ז [שער הציון אות כז]

רא"ה סוד"ה אמר רב יהודה

...ואי שתי ליה מישחא בעיניה, אזוקי מזיק ליה ולא בריך, כלומר מפסיד הוא השמן, פירוש דלא חזי כלל ואינו אלא מפסידו ובטלה דעתו אצל כל אדם ובהא לא חזי לברוכי.

הסבר הסוגיה

אמר רב יהודה אמר שמואל... שמן זית מברכים עליו בורא פרי העץ. היכי דמי אילימא דקא שתי ליה אזוקי מזיק ליה... [גמ' לה.]

הגמ' אומרת ששתיית שמן בפני עצמו מזיקה, והשותה אותו אינו מברך "בורא פרי העץ". נחלקו הראשונים בפירוש "אזוקי מזיק ליה": רש"י [ד"ה אוזוקין] מפרש: "אזוקיה מזיק לגופיה ואין זו אכילה שטעונה ברכה". הרא"ה [סוד"ה אמר רב יהודה] מפרש: "מפסיד הוא את השמן... ובהא לא חזי לברוכיה".

רש"י סובר שחכמים תיקנו ברכה על הנאת החך [=טעם] ועל הנאת המעיים [=תזונה]. בשתיית שמן אין הנאת החך, וגם אין גם הנאת מעיים שהרי הוא מזיק לגוף, ולכן אין מברכים עליו. את שיטת הרא"ה ניתן לפרש באחת משתי דרכים: א. הוא מודה לרש"י שאין מברכים על שמן מפני שאין בשתייתו שום הנאה, והוא חולק רק בכך שלדעתו שמן אינו מזיק לגוף, אלא דבר סתמי שאין בו לא תועלת ולא נזק. ב. הוא סובר שיש בשמן תועלת

מסוימת לגוף, אך תועלת זו אינה שקולה להפסד השמן. הסיבה שאין מברכים על שמן היא מפני שחכמים תיקנו ברכה על הנאה מעולמו של הקב"ה ולא על כילויו¹.

הראשונים הללו סוברים שעל אכילת שמן אין מברכים כלל, וכך סובר גם הרי"ף [כה.]. ברם הרמב"ם [הל' ברכות פ"ח ה"ב] חולק על כל הראשונים הללו ופוסק: "אם שתה שמן לבדו... מברך עליו שהכל, שהרי לא נהנה בטעם השמן"². ניתן להסביר את הרמב"ם בשתי דרכים: א. הוא סובר ששמן מזין את הגוף, אך כיוון שאין באכילתו הנאת החך, אין מברכים עליו את ברכתו המקורית³. ב. שמן אינו מזין את הגוף, אך כיוון שיש לו טעם אוכל, האוכלו חייב בברכה.

בדברי הרמב"ם הללו מתחדש חידוש בגדרי ברכות הנהנין. מדבריו עולה, שיש הבדל מהותי בין ברכת "שהכל" לבין שאר הברכות. חכמים תיקנו את כל הברכות שמברכים על גידולי קרקע כברכות על ההנאה מעולמו של הקב"ה. ברכת "שהכל" אינה ברכה על ההנאה מעולמו של הקב"ה אלא על עצם האכילה. כל אכילה, בין אכילה שיש בה הנאה ובין אכילה שאין בה הנאה, מחייבת לברך ברכת "שהכל"⁴.

סיכום

הגמ' אומרת ששתיית שמן בפני עצמו מזיקה, ולכן אין מברכים עליה בורא פרי העץ. לדעת הרי"ף, רש"י ורוב הראשונים אין מברכים על כך כלל, ולדעת הרמב"ם מברכים ברכת "שהכל".

רש"י סובר ששמן מזיק לגוף, ולכן אכילתו אינה אכילה, הרא"ה סובר שאין מברכים על שתיית שמן, כיוון שאינו נהנה מעולמו של הקב"ה אלא מזיקו ומכלהו (ולשיטתו ניתן לסבור ששמן מזין את הגוף ואכילתו מהווה אכילה). הרמב"ם סובר ששמן מזין את הגוף ולכן מברכים עליו "שהכל", או שהוא סובר שלשמן טעם אוכל ולכן מברכים עליו אף שאינו מזין את הגוף.

הלכה

השו"ע [סי' רב סע' ד] פוסק כרוב הראשונים שאין מברכים על שתיית שמן כמות שהוא כלל.

¹ מדברי הרא"ה: "ובטלה דעתו אצל כל האדם" משמע כהסבר זה, שהרי אם אין בשמן תועלת כלל, מדוע הוא זקוק לביטול דעתו? אך ניתן לדחות ולומר שדברים אלו מתייחסים לאדם הנהנה מטעם השמן. הריטב"א [ד"ה היכי דמי] מאמץ את הסבר הרא"ה ומשמיט משפט זה. אמנם הוא כותב: "ולא חשיבה הנאה כלל", משמע שיש הנאה מסוימת באכילתו.

² מקור שיטת הרמב"ם בדברי הבה"ג [ברכות פרק ו. בדפוסי ויניציא וורשא. בדפוס ברלין דין זה נשמט].
³ הרמב"ם משמיט את דברי הגמ' "אוזוקי מזיק". השמטה זו בולטת במיוחד בהלכות תרומות, שם הוא מביא שהמזיק עצמו באכילת תרומה פטור מחומש רק לגבי שבע וכוסס שעורים [פ"י ה"ח], אך לא לגבי אוכל שמן [שם ה"א].

⁴ דיון רחב יותר במהות ברכת "שהכל" ייערך לקמן סוגיה כט עמ' 123.